

УДК 347.4

Володимир Черниш,

кандидат юридичних наук, професор,
Президент Академії нотаріату України, Голова Київського міського відділення
Нотаріальної палати України, завідувач кафедри нотаріального
та конституційного права Київського університету туризму, економіки і права,
заслужений юрист України

ПИТАННЯ ДЕОНТОЛОГІЇ В НОТАРІАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядається питання деонтології в діяльності нотаріальних органів. Акцентовано увагу на необхідності дотримання морально-етичних норм, а також професійно-етичних правил поведінки під час вчинення нотаріальної діяльності.

Ключові слова: нотаріус, нотаріальна діяльність, професійна етика нотаріуса, мораль, право.

З-поміж багатьох актуальних аспектів діяльності нотаріату важливими є питання деонтології. Вони неодноразово ставали предметом розгляду міжнародних семінарів, але як сфера відносин, що регулюються деонтологією, не були предметом детального вивчення в Україні.

Важливо зауважити, що останніми десятиріччями проблема співвідношення морально-етичних норм і права, а також етики юридичної діяльності привертає значну увагу дослідників. Підґрунтям для розроблення теми дослідження стали наукові розробки вітчизняних вчених В. М. Горшенєва, С. С. Сливки, О. О. Лукашова, В. С. Нерсисянца та ін. Проблеми регулювання нотаріальної охорони та захисту прав людини досліджували: В. Б. Авер'янов, Д. Н. Бахрах, Ю. П. Битяк, А. С. Васильєв, Є. Є. Додін, та ін. Однак досліджень ролі морально-етичних норм у сфері нотаріальної діяльності не так багато. Тому саме це питання на сучасному етапі розвитку правової думки набуває дедалі більшої актуальності й потребує подальшого наукового вивчення.

Метою цієї статті є теоретико-методологічний аналіз питання деонтології в нотаріальній діяльності, з подальшим формуванням рекомендацій щодо необхідності дотримання морально-етичних норм, а також професійно-етичних правил поведінки під час виконання нотаріусом професійних обов'язків.

Деонтологія — зовсім новий термін для нашого нотаріату. Вона визначаєть-

ся як сукупність етичних обов'язків нотаріуса перед особами, які звертаються до нього, і перед колегами з професії. Крім того, вона визначає несумісні з професійною честю і гідністю дії, що спричиняють дисциплінарні санкції. Деонтологія — це етика поведінки нотаріуса як посадової особи.

У канадській провінції Квебек усі професійні правила діяльності нотаріусів стали предметом їх регулювання в Кодексі професійної етики Палати нотаріусів Квебеку, який набрав чинності 01.02.1971 р., а 10 вересня 1976 р., після прийняття Кодексу професій, був замінений на Деонтологічний кодекс нотаріусів [1].

У нотаріусів України поки що немає свого етичного кодексу, але наказом Міністерства юстиції України від 04.10.2013 р. затверджені нові Правила професійної етики нотаріусів України. Правилами детально визначено основні принципи професійної діяльності нотаріуса, його морально-етичні зобов'язання, врегульовано питання відносин нотаріуса з особами, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій чи отриманням відповідних консультацій правового характеру та нотаріальним співтовариством.

У тих країнах, де вільний нотаріат існує вже давно, де нотаріуси мають чітко врегульований статус у суспільстві, ці питання стали нормами професійного життя нотаріусів. Нотаріат України теж

готовий до розгляду деонтологічних проблем, бо розуміє важливість їх вивчення для запобігання виникненню в нотаріальній діяльності ситуацій, які могли б похитнути авторитет нотаріуса в суспільстві як незалежного радника громадянина, щоб моральні канони стали обов'язковими нормами поведінки нотаріуса.

Нотаріус — це не просто професія, а стиль життя людини, причетної до цієї системи. За час існування нотаріату в Україні основні принципи відносин між нотаріусами і державою, між нотаріусами та іншими правоохоронними органами, між нотаріусами та особами, які звертаються до них, не тільки визначились, а й знайшли закріплення в Законі України «Про нотаріат». У ст. 1 Закону України «Про нотаріат» визначено, що «...нотаріат — це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності» [2].

Принагідно зазначимо, що нотаріат України є саме тим правозахисним інститутом, в основі характеристики якого визначною є функція превентивного захисту. Зокрема нотаріат як орган безспірної юрисдикції покликаний запобігати виникненню судових спорів, вирішуючи безспірні справи, які, насамперед, є предметом нотаріальної діяльності.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про нотаріат» нотаріуси України мають значні повноваження і покликані вирішувати життєво важливі питання, зокрема захищати інтереси людини, суспільства та держави, тому виконання нотаріусом своїх зобов'язань на високому професійному рівні не лише передбачає наявність професійних знань і вмінь, а й засновується на високих морально-етичних принципах. Таким чином, головними професійними вимогами у діяльності нотаріусів є не тільки володіння системою морально-етичних норм, а, відповідно, і неухильне їх дотримання.

Головним обов'язком правової держави у сфері захисту прав громадян є не лише відновлення чи визнання порушених

або оскаржених прав, а й недопущення їх порушення чи оспорювання. Сьогодні реалізація такого завдання в Україні покладається також і на інститут нотаріату як орган безспірної юрисдикції. Невпинне зростання останніми роками ролі та значення нотаріальної форми захисту в Україні, обумовлюється як розвитком правової системи, зокрема розширенням кількості об'єктів приватної власності, розвитком цивільного обігу, так і зростанням на всіх соціальних рівнях потреби у ефективній і високопрофесійній діяльності нотаріусів.

З огляду на зазначене, слушним видається розгляд таких ключових понять, як «етика», «мораль», «професійна етика юриста», «професійна етика нотаріуса». Водночас зазначимо, що поняття «етика», «мораль» були об'єктом дослідження різних наук, зокрема філософії, етики, психології, педагогіки тощо. Охоплюючи всі сфери людської життєдіяльності, зокрема економіку, політику, культуру, право тощо, ці поняття конкретизувалися, уточнювалися у контексті синтезу різних суспільних наук, набуваючи специфічних рис. Згодом їх стали використовувати як основу для означення професійних понять у різних сферах професійної діяльності. Тому наразі доцільно з'ясувати, якого змісту вони набули саме в юридичній сфері, а також визначити співвідношення морально-етичних норм і права, їх роль у професійній діяльності нотаріуса.

Слово «етика» — грецького походження (гр. *ethika*, від *ethikos* — що стосується моральності, виражає етичні переконання, *ethos* — звичка, звичай, вдача), означає «характер» чи «стан духу», належить до моральних оцінок, які використовуються в повсякденному житті.

Принагідно зазначимо, що поняття етики і моралі найбільшого дослідження набули у філософському вимірі, де етика розглядається як філософська категорія, об'єктом вивчення якої є феномен моралі. Зокрема словник з етики за ред. О. Г. Дробницького та І. С. Кона тлумачить «етику як філософську науку, об'єктом якої є мораль» [3]. На думку Ю. А. Шрейдера, «етика — це розділ філософії, що вивчає феномен моралі. Цей феномен грає важливу роль у люд-

ській поведінці, співвідносячи його з орієнтирами, що виходять за межі безпосередніх мотивів і цілей здійснюваних вчинків» [4].

Досліджуючи визначення цих понять у юридичній сфері, зазначимо, що у юридичній літературі мораль розуміють як систему норм і принципів, які виникають із потреби узгодження інтересів індивідів один з одним та суспільством (класом, соціальною групою, державою) і спрямовані на регулювання поведінки людей відповідно до понять добра та зла, підтримуються особистим переконанням, традиціями, вихованням, силою громадської думки [5].

Загалом етика й мораль — це форми суспільної свідомості, будучи складовими частинами загальної етики та моралі, вони, насамперед, виконують функцію регулювання на всіх соціальних рівнях.

Водночас вищезазначене дозволяє стверджувати, що ці поняття мають і суто професійне застосування у різних сферах професійної діяльності людини.

Але, хоча відносини нотаріуса з особами, які звертаються до нього, іншими органами та посадовими особами певною мірою відображені в законодавстві, деонтологічні правила як певні норми моралі, вчинки нотаріуса та відносини між нотаріусами в рамках однієї професії не мають законодавчого закріплення.

Орден нотаріусів Квебеку, прийнявши Деонтологічний кодекс, увів у вжиток поняття загальних обов'язків нотаріуса, правил поведінки нотаріуса, згрупованих у такий спосіб:

- обов'язки перед громадськістю й суспільством;
- обов'язки перед особами, які звертаються до нотаріуса;
- обов'язки щодо професії.

Обов'язки перед громадськістю полягають у тому, що нотаріус зобов'язаний підтримувати всі заходи, що можуть поліпшити якість або доступність його професійних послуг, підвищувати рівень освіти та поінформованості щодо своєї професійної діяльності, поширювати позитивне ставлення до своєї професії й запобігати запламовуванню репутації професії, підносити її гідність, охороняючи від неосвічених людей, охороняти гро-

мадськість від збитків. Діяльність нотаріуса має здійснюватися так, щоб вона не могла зашкодити ні його особистій репутації, ні репутації професії.

Сприяти заходам підвищення юридичної грамотності населення з питань діяльності нотаріату та надання інформації щодо способів урегулювання правовідносин, що є предметом нотаріального провадження, — це обов'язок нотаріуса перед суспільством.

Обов'язки перед клієнтом — найсуттєвіші обов'язки нотаріуса. Нотаріус у більшості випадків спілкується з громадянами тоді, коли останні вирішують свої питання майнового характеру, як-то: укладають угоди щодо розпорядження майном, оформляють спадкові права тощо. І завданням нотаріуса є допомогти громадянину, відповідно до чинного законодавства та дійсних намірів, вчинити на його прохання ту чи іншу нотаріальну дію.

Аналізуючи діяльність органів нотаріату в Україні, можна сказати, що обов'язки перед особами, які звертаються для вчинення нотаріальних дій, є найбільш урегульованими в нормативних актах. Наприклад, відповідно до ст. 8 Закону України «Про нотаріат», нотаріуси та інші посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, зобов'язані додержувати таємниці вчинення цих дій. Причому обов'язок додержання таємниці вчинюваних нотаріальних дій поширюється також на осіб, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними їхніх службових обов'язків, що покладає на нотаріусів додатковий обов'язок правильного підбору кадрів своїх працівників.

Деонтологія визначає три основи, на яких базуються стосунки між нотаріусом та особою, яка звертається до нього: чесність (порядність); доступність і оперативність; незалежність і безкорисливість. А починається все з присяги нотаріуса. У багатьох управліннях юстиції молоді нотаріуси присягають в урочистій обстановці, у присутності своїх старших колег із професії. Це сприяє тому, що людина, яка обирає цю професію, відчуває моральну відповідальність за свої дії. І сам текст присяги вже закріплює певні канони поведінки нотаріуса,

стає життєвим кредо. Нотаріус має розрізняти свої інтереси та інтереси особи, яка звертається до нього, керуючись тим, щоб саме інтереси останньої були якнайкраще забезпечені.

Водночас варто зазначити, що основним критерієм є об'єктивність.

Передбачені законом персоніфіковані обмеження у праві вчинення нотаріальних дій — один із дієвих засобів посилення об'єктивності нотаріуса (ст. 9 Закону України «Про нотаріат»).

Нотаріус не може вчиняти нотаріальні дії на своє ім'я та від свого імені, на ім'я та від імені свого чоловіка чи своєї дружини, його (її) та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер), а також на і'я та від імені працівників нотаріальної контори, працівників, які знаходяться у трудових стосунках із приватним нотаріусом.

У спілкуванні з особами, які до нього звертаються, нотаріус зобов'язаний сприяти їм у здійсненні їхніх прав і захисті законних інтересів, роз'яснювати права та обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду.

Для цього нотаріус повинен усвідомлювати межі своїх знань із предмета, не перебільшувати значущості власних послуг для особи, поважати право особи на консультацію в іншого спеціаліста, діяти як чесний і відвертий порадник і утримуватися від участі у справах свого клієнта з питань, не пов'язаних із його професією.

Для забезпечення об'єктивності та незалежності держава заборонила нотаріусам перебувати в штаті інших державних, громадських і приватних підприємств та організацій, вдаватися до підприємницької та посередницької діяльності, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім супровідної з учиненням нотаріальних дій, а також викладацької та наукової у вільний від роботи час (ст. 3 Закону).

Суттєве коло проблем порушується при розгляді відносин між самими нотаріусами. Нотаріуси — це певна професійна спільність людей. І члени цієї спільності мають допомагати один одному.

У розмаїтті нашого законодавства, в умовах неврегульованості багатьох пра-

вових питань велику роль відіграє нотаріальна практика. А становлення нотаріальної практики можливе лише в умовах постійного спілкування, вислуховування різних думок і дослідження висновків. Як сьогодні ти поставишся до запитання свого колеги, таке ж ставлення побачиш завтра щодо питання, яке виникло в тебе. Причому специфічність нашої діяльності за нинішнього стану суспільства полягає в тому, щоб надати громадянам та юридичним особам допомогу у вирішенні їхніх питань саме тоді, коли і їм необхідно, швидко зорієнтуватися у проблемах, які в них виникають, і способами їх вирішення.

Нотаріус, до якого звертається за консультацією колега, повинен висловити свою думку чи дати рекомендацію якомога швидше. Але водночас нотаріус, який співпрацює з колегою, мусить зберігати свою професійну незалежність, яка дає йому право самостійно працювати й приймати рішення.

Той шлях, яким іде нотаріат України у своєму розвитку, є нелегким. Але до нас цим самим шляхом ішли нотаріати різних країн. І їхній досвід у побудові нотаріальної системи треба брати до уваги.

Відповідно до прийнятої Концепції реформування органів нотаріату в Україні, затвердженої наказом Міністерства юстиції України № 3290/5 від 24.12.2010 р. «Про затвердження Концепції реформування органів нотаріату в Україні», процес реорганізації нотаріальної галузі буде здійснюватися у декілька етапів і триватиме до 2015 р. Зокрема завданнями у 2010—2012 рр. були розробка, обговорення та прийняття базових законів. На 2012—2015 рр. передбачено створення професійної організації нотаріусів України і становлення професійного самоврядування. У Концепції акцентується увага на факторах, які зумовили реформування нотаріальної галузі, серед яких у п. 4 Наказу наголошується: «Відсутність законодавчо закріплених морально-етичних та професійних правил поведінки у нотаріальній діяльності, системи цінностей» [6].

Істотним досягненням законодавчої практики України, зокрема у сфері нотаріату, стало те, що з 01.01.2013 р. набрала чинності зміни до Закону України

«Про нотаріат», покликаною забезпечувати належне функціонування цього публічно-правового інституту. Аналіз нововведень дає підстави стверджувати, що поряд із удосконаленням системи доступу до професії нотаріуса, передачею функцій державних реєстраторів прав на нерухоме майно державним і приватним нотаріусам, особливу увагу акцентовано також і на закріпленні етичних правил поведінки нотаріусів.

Також у своїй діяльності нотаріус керується, крім зазначених вище конституційних і законодавчих актів, Статутом Нотаріальної палати України, Правилами професійної етики нотаріусів України та загальними морально-етичними нормами поведінки в суспільстві.

Принагідно зазначимо, що наказом Міністерства юстиції України від 14.03.2013 р. № 431/5 (zareєстрованим в Міністерстві юстиції України 15.03.2013 р. за № 424/22956) було встановлено Правила професійної етики нотаріусів України, розроблені відповідно до ст. 5 Закону України «Про нотаріат». Зауважимо, що у п. 1.1 розділу «Загальні положення» зазначається, що ці Правила визначають загальні стандарти професійної етики нотаріуса, морально-етичні принципи нотаріуса при здійсненні нотаріальної діяльності та професійно-етичні правила поведінки у відносинах із колегами тощо. Важливо наголосити, що Правила є обов'язковими для нотаріусів, їх порушення тягне за собою відповідальність у порядку і випадках, передбачених Законом України «Про нотаріат».

Зокрема у п. 1.3 зазначено, що стандарти професійної етики нотаріуса — це визначені нотаріальним співтовариством та затверджені Міністерством юстиції України принципи поведінки нотаріуса у суспільстві та у спілкуванні в рамках професійної діяльності, а також у відносинах з громадянами, іншими нотаріусами, працівниками, з органами влади тощо [7].

На думку автора, Правила професійної етики нотаріусів України, зареєстровані 15.03.2013 р. за № 424/22956, містять дискримінаційне положення, тому що нотаріус, у тому числі державний, ніс відповідальність за несплату член-

ських внесків до самоврядної організації — Нотаріальної палати України. Це було підставою для внесення подання до Кваліфікаційної комісії нотаріату про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю без поважних причин.

У зв'язку з цим, як уже зазначалось, наказом Міністерства юстиції України від 04.10.2013 р. затверджено нові Правила, в основу яких покладено, перш за все, принцип професійності нотаріуса як особи, якій державою делеговані функції щодо посвідчення прав, а також фактів, що мають юридичне значення, з метою надання їм юридичної вірогідності, та не зосереджується увага виключно на обов'язках нотаріуса як члена професійної самоврядної організації — Нотаріальної палати України. Нові Правила містять, зокрема, стандарти відносин нотаріуса з іншими особами, які до нього звертаються, а також відносини нотаріуса із засобами масової інформації тощо.

Доцільно також акцентувати увагу на окремих професійних обов'язках нотаріуса: виконувати свої професійні повноваження і не ухилятися від них; консультувати сторони; бути професійно компетентним; бути морально бездоганним; зберігати професійну таємницю; відшкодовувати шкоду, заподіяну своїми діями, тощо. Важливе місце у переліку обов'язків нотаріуса посідають етичні вимоги до нотаріальної діяльності, які стосуються, насамперед, виконання особливих обов'язків щодо колег. Зокрема вони передбачають: взаємодопомогу, заміщення, заборону недобросовісної конкуренції, участь у професійній підготовці колег тощо.

На підставі викладеного можна дійти таких висновків.

По-перше, публічно-правова діяльність нотаріуса, втілюючи у собі принципи гуманізму, справедливості, засновується, насамперед, на дотриманні морально-етичних вимог і професійних правил, які є стрижнем його професійної діяльності.

По-друге, головні напрями реформування інституту нотаріату на сучасному етапі, зокрема стосовно дотримання морально-етичних вимог і професійних правил поведінки у нотаріаль-

ній діяльності свідчать про прагнення зробити інститут нотаріату більш професійним, конкурентоспроможним, а також на законодавчому рівні регулюва-

ти окремі аспекти діяльності нотаріуса, пов'язані, передусім, з морально-етичним змістом.

ПРИМІТКИ

1. Деонтологічний кодекс нотаріусів. Посібник з управління нотаріальним бюро. Українська версія / пер. з фр. Н. Мусієнко. — С. 115—119.

2. Про нотаріат : Закон України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

3. Словарь по этике / ред.: О. Г. Дробницкий, И. С. Кон. — 2-е изд. — М. : Политиздат, 1970. — 398 с.

4. Шрейдер Ю. А. Этика / Ю. А. Шрейдер. — М., 1998. — С. 173.

5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. — Х. : Консум, 2001. — С. 226.

6. Про затвердження Концепції реформування органів нотаріату в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

7. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

Черныш Владимир. Вопросы деонтологии в нотариальной деятельности.

В статье рассматриваются вопросы деонтологии в деятельности нотариальных органов. Акцентировано внимание на необходимости соблюдения морально-этических норм, а также профессионально-этических правил поведения во время совершения нотариальной деятельности.

Ключевые слова: нотариус, нотариальная деятельность, профессиональная этика нотариуса, мораль, право.

Chernysh Volodymyr. The issue of deontology in notarial practice.

In the article the author examines the issue of deontology in notarial practice. The emphasis has been put upon the necessity to adhere to moral and ethical standards as well as to professional and ethical rules of conduct in notarial practice.

Key words: notary, notarial practice, notary's professional code of ethics, morality, law.